

Marko Medved – Josip Selak

SVETCI PATRONI NA KOVANOM NOVCU HRVATSKE OBALE DO POJAVE TURSKOG NOVCA

Doc. dr. sc. Marko MEDVED

KBF – Zagreb, Teologija u Rijeci

Josip SELAK, mag. theol.

KBF – Zagreb, Teologija u Rijeci

Pregledni članak

UDK: 737.1:235.2(497.581/.584)"7/14"[0.000.27](091)

Primljeno 15. travnja 2015.

Ovim se radom ukazuje na prisutnost svetaca zaštitnika hrvatskih obalnih gradova u razvijenom srednjem vijeku sve do pojave turskog novca. Cilj je izlaganja istaknuti naše gradove na Jadranu i njihove svetce (patrone) te ih time staviti uz bok s drugim talijanskim ili europskim gradovima toga doba koji su kovali sličan vlastiti novac s patronima. Posebno mjesto autori daju gradu-republici Dubrovniku. U velikoj se mjeri rad temelji na radu numizmatičara Bože Mimice. Njegova je ideja da se iz bogatog numizmatičkog korpusa izdvoji dalmatinske gradove s njihovim patronima. Autori ukazuju na to da se hrvatski novac, u odnosu na druge zemlje, pojavljuje dosta kasno, ali nas njegovo pojavljivanje ipak dovodi u vezu s tadašnjim političkim, ekonomskim i kulturnim tokovima.

Ključne riječi: numizmatika, svetci zaštitnici, Split, Šibenik, Trogir, Hvar, Zadar, Dubrovnik.

* * *

Uvod

Numizmatika, uz heraldiku, sfragistiku, diplomatiku, spada među pomoćne povijesne znanosti. U užem smislu riječi, numizmatika je znanost o novcu koji proučava povijesno-znanstvenim kriterijima. Kovani novac po trajnosti i otpornosti materijala dragocjen je izvor informacija i nije manje vrijedan od drugih povijesnih vrela. Ponekad može biti i jedino vrelo vrlo bitnih informacija. Slijed careva, Istoka ili Zapada, krize i smjene vlasti, sve se nalazi na ko-

vanicama doprinoseći sigurnom utvrđivanju povijesnih činjenica. U tom sklopu može se pratiti pojava i širenje kršćanskih elemenata na novcu, od kojih su najčešći svetei zaštitnici.

Numizmatika i kršćanski simboli

Prostorno, novac s kršćanskim obilježjima javlja se u granicama Rimskog Carstva. Kršćanstvo je, uz teškoće i progone, unosilo nove vrijednosti u tadašnji svijet. *Kyrios Kaisar* i *Krist Kyrios* nisu išli skupa.¹ Kršćanstvo je nastupilo na svjetsku pozornicu i tek je trebalo raditi na mijenjanju lica zemlje. Smatrano krivcem za sve nedaće i progonjeno, postalo je perspektivom. Pojava kršćanskih obilježja na carskom novcu označila je crkveno nesmetano djelovanje i afirmaciju u društvu uz pomoć države. Na novcu se pojavljuje Kristov lik, kao i kršćanski vladar.²

Novac na kršćanskim obilježjima davao je informaciju o onome tko ga je kovao, posjedovao i onoga koji ga koristi navodio na propitivanje o obilježjima koja nosi. U tom smislu novac je bio medij prema nekršćanima. Prije nego su došli na teritorij koji je već bio kršćanski, sva su *gotska* plemena imala bitne informacije o kršćanstvu.

Iz kraja pored današnje turske Urfe dolazi nam prvi slučaj stavljanja nekog kršćanskog simbola na novac. Radilo se o znaku križa koncem 2. stoljeća. Povijesni događaj koji će kršćanstvu donijeti slobodu uslijedio je s carem Konstantinom 313. godine, nakon njegove pobjede nad Maksencijem kod Milvijskog mosta u Rimu. Može se reći da se Konstantin u pitanju znakovlja na novcu ponio sinkretistički. Naime, kršćanski je simbol koristio uz poganski kult sunca. Krizma ili Konstantinov monogram *XP* nalazimo kako na novcu tako i na grbovima te posebice vojnim zastavama. Konstantinovi nasljednici, uz nekoliko izuzetaka, sve su više koristili kršćanske simbole na novcu, dok poganski znakovi nisu posve istisnuti. Proglašenje kršćanstva državnom religijom od cara Teodozija dalo je tomu ključan pečat, pa je od konca 4. stoljeća do danas kršćansko znakovlje na novcu trajno prisutno.

1 Usp. August FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 44.

2 Usp. August FRANZEN, *Pregled povijesti*, str. 72.

Kovati vlastiti novac bilo je pravo pridržano kršćanskim kraljevima Europe ranog srednjeg vijeka. Anglosaksonci su kovanje novca prihvatili istodobno s obraćenjem na kršćanstvo. Ista stvar vrijedi i za vikinge. Oni su započeli kovati novac zbog političkih i kulturnih razloga, više negoli ekonomskih. Poput ostalih barbara, i oni su željeli imitirati običaje podvrgnutih naroda. U povijesti numizmatike prisutnost kršćanskih elemenata na novcu bila je predmetom mnogih studija. Ovdje ne ulazimo u prikaz toga širokog polja numizmatike. Spomenimo da je u 19. stoljeću nezaobilazno ime austrijskog isusovca Josepha Hilariususa Eckhela (1737. – 1798.). On je vodio središnji carski numizmatički ured, a njegova su djela, prevedena na razne jezike, izvršila važan utjecaj na razvoj numizmatike.³ Zahvaljujući i njegovu redovničkom staležu, bio je osjetljiv za prisutnost kršćanskih simbola.

Odnos kršćanstva i numizmatike odveć je širok da bismo ga ovdje mogli detaljno analizirati. Spomenimo da je numizmatika prisutna u istraživanjima biblijske arheologije, kako Novog tako i Starog zavjeta.⁴

Znanstvenih i popularnih radova o numizmatici, kao i periodičkih publikacija na hrvatskom jeziku, ne nedostaje.⁵ Noliko je radova posvećeno i širem riječkom području.⁶ No na hrvat-

3 *Addenda ad Eckhelii doctrinam numorum veterum ex eiusdem autographo postumo*, Fr. VOLKE (priř.), Vindobonae, 1826.; *Numi veteres anecdoti*, I-II, Vindobonae, 1775.; *Catalogus Musei Caesarei Vindobonensis numorum veterum*, I-II, Vindobonae, 1779.; *Sylloge II numorum veterum anecdotorum thesauri caesarei*, I-II, Vindobonae, 1786.; *Descriptio numorum Antiochiae Syriae*, Viennae, 1786.; *Doctrina numorum veterum*, I-VIII, Vindobonae, 1792. – 1798.; *Kurzgefasste Anfangsgründe zur alten Numismatik*, Wien, 1786.

4 Navedimo ovdje samo ovo djelo iz 19. stoljeća: Celestino CAVEDONI, *Numismatica biblica o sia Dichiarazioni delle monete antiche memorate nelle Sante Scritture*, Soliani, Modena, 1850. – 1857.

5 Domenico DUCA, *Numizmatika i sfragistika grada Zadra*, D. Duca-Jelica, Zadar, 2013.; Ivan ŠKRABO, Austrougarska kruna i hrvatska numizmatika, u: *Numizmatičke vijesti*, 50 (2008.) 61, str. 241-251; Gjuro KRASNOV, Hrvatska srednjovjekovna numizmatika 10. – 16. st., u: *Numizmatičke vijesti*, 41 (1999.), str. 49-51; Irislav DOLENEC, *Hrvatska numizmatika: kovani novac, papirni novac, radne marke, privatna izdanja kovanog novca – žetoni od početka do danas*, Prvi bankovni muzej Privredne banke Zagreb, 1993.; Bože MIMICA, *Numizmatika u djelima dr. Franje Račkoga, Predavanje u Fužinama o 100. obljetnici smrti*, u: *Numizmatičke vijesti*, 39 (1997.), str. 180-184; Bože MIMICA, *Dubrovačka numizmatika – Numismatica Ragusina*, Vita-graf, Zagreb, 1994.; Dalibor MARGETIĆ, *Numizmatika i numizmatičari u požeškom kraju kroz stoljeća*, u: *Obol*, 44 (2006.) 58, str. 15-18.

6 Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Rijeke* (Historia nummorum Fluminis Sancti Viti), Vita-graf, Rijeka, 1996.; ISTI, *Numizmatička povijest Istre i Kvarnera*, Hrvatska akademija znanosti i

skom govornom području radova koji promatraju vezu kršćanstva i numizmatike nema mnogo.⁷ Danas nekoliko crkvenih ustanova posjeduje numizmatičke zbirke te popratne radove, ali većeg interesa za publikacije o toj temi nema.⁸

Među suvremenim hrvatskim numizmatičkim autorima prednjači Bože Mimica pa se upravo na njegovim, tekstualno i prikazima bogatim, radovima u velikoj mjeri temelji ovaj rad. Njegova je ideja da se iz bogata numizmatičkog korpusa izdvoji dalmatinske gradove s njihovim patronima. Vidjet ćemo da se hrvatski novac, u odnosu na druge gradove, pojavljuje dosta kasno, ali nas njegovo pojavljivanje ipak dovodi u vezu s tadašnjim političkim, ekonomskim i kulturnim tokovima. Cilj je izlaganja istaknuti naše gradove na Jadranu i njihove svete (patrone) te ih staviti uz bok s drugim talijanskim ili europskim gradovima toga doba koji su, kao i naši, kovali sličan vlastiti novac s patronima. Riječ je o novcu s kršćanskim obilježjima.

Količina hrvatskog novca relativno je velika, uzevši u obzir naše male prostore. Stoga se ovo izlaganje tiče isključivo sadašnjih gradova u granicama Republike Hrvatske, odnosno Dalmacije kao kolijevke hrvatske državnosti, jer raširenost novca s kršćanskim obilježjima izlazi iz tih okvira i tiče se *povijesno hrvatskih* krajeva. Posebnu pozornost treba usmjeriti Splitu (Solinu) i njegovu patronu sv. Dujmu jer je u tokovima nastanka i razvoja hrvatske države splitska ili solinska Crkva od središnje važnosti. Osim toga njegov patron, za razliku od drugih, s našeg je tla. Uz Split, i Dubrovnik po svojoj specifičnoj povijesti, položaju, diplomatskoj prisutnosti i novcu, zaslužuje našu pozornost.

umjetnosti – Vitagraf – Adamić, Zagreb – Rijeka, 1997.; ISTI, Numizmatička povijest Rijeke, u: *Rijeka*, 3 (1996.-1997.), str. 217-398; Julijan DOBRINIĆ, *Riječka numizmatika – riječki novci i novci s riječkim obilježjima 1848. – 2002.*, Muzej grada Rijeke, Rijeka, 2005.

7 Nedavno je povodom 1700. godišnjice Milanskog edikta Ana Pavlović održala predavanje u Zagrebu o kršćanskim simbolima na Konstantinovu novcu. Usp. Sunčana CVETNIĆ, O Konstantinu Velikom i u Zagrebu. Okrugli stol 'Pogled na Konstantinovo doba 2013. – 313.' Zagreb, 6. – 7. lipnja 2013., u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu*, 45 (2013.), str. 269.

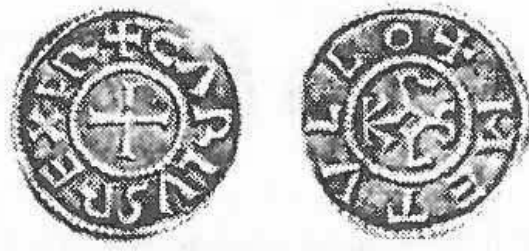
8 Za numizmatičku zbirku samostana na Košljunu vidi: Bože MIMICA, Numizmatička zbirka franjevačkog samostana na otoku Košljunu, u: *Numizmatičke vijesti*, 39 (1997.), str. 185-191.

Kršćanski znakovi na europskom novcu Istoka i Zapada

Car Karlo Veliki (768. – 814.) epohalna je osoba. Uz skoro neprestano ratovanje, okružen je učenim ljudima svoga doba. Radi na unutarnjim reformama, posebice nakon što je osigurao mir i učvrstio položaj u savezništvu s papinstvom i Rimskom Crkvom. Ispunivši obećanje svoga oca papi, omogućio je 781. godine nastanak Crkvene Države.⁹ Među ostalim reformama proveo je i novčanu. Deset godina pred svoje krunjenje za novog zapadnorimskog cara uveo je jedinstven srebrni novac *peni*, posebna izgleda i težine (1,705 gr.). Prednja strana imala je križ i Karlovo ime, a druga strana kraljev monogram i mjesto kovanja.¹⁰ Nakon Karlove smrti Carstvo se počinje raspadati, a feudalci sve više jačaju. Upravo su feudalci, pored slabe središnje vlasti, težili kovanju vlastita novca.

Pr. 1. Oton III. (983. – 996.)

Pr. 2. Karlo Veliki (768. – 814.)

9 Usp. August FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, str. 123-124.

10 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske. Rani srednji vijek*, Zagreb, 1995., str. 17.

Pr. 3. Karlo Veliki (768. – 814.)

Pr. 4. Karlo Čelavi (840. – 877.)

Slabljenjem središnje vlasti dolazilo je do samoinicijativnog kovanja novca od strane velikaša. Novac je bio pridržan vladaru i on je povlasticu kovanja novca nerijetko davao drugima. Takve su ovlasti dijeljene biskupijama i pojedinim opatijama. Kovan za internu uporabu, nije mogao konkurirati kraljevskom novcu i stoga nije imao veliku ulogu na širem ekonomskom planu. Mnogi današnji europski gradovi vuku svoje korijene od malih naselja uz opatije koje su svoj utjecaj širile na bliže i dalje okružje. Sajmovi u određene dane imali su i određeno privredno značenje zajedno s takvim „internim“ novcem. Ranopapinski novci također nisu imali neki veći utjecaj za Grgura III. (731. – 741.) i Zahariju (741. – 752.). Denari Leona III. (795. – 816.), kovani prije krunidbe Karla Velikog 800. godine, na aversu imaju poprsje svetoga Petra, a na reversu papino ime i titulu.¹¹

Krajem 10. i tijekom narednog stoljeća nedostaje središnja kontrola kovanja novca, iako se kuje u kraljevo ime, osobito ako su njegovi monogrami i znamenje bili prihvaćeni. Broj kovnica do-

¹¹ Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 41.

seže do stotinu u Njemačkom Carstvu, a u Francuskoj, zbog lakog dobivanja prava kovanja, bilo ih je i više. U Njemačkoj su vladari nasljednici karolinških kovnica u Lotaringiji i Porajnju. Vladari Švapske i Bavarske imali su nove kovnice koje su radile po starom modelu. Rasprostranjena uporaba kovničke koncesije najviše je odobravana crkvenim ustanovama.¹²

Papinski novci

Za pravnu uspostavu Crkvene Države prema Bizantu poslužila je *Konstantinova darovnica*. Iako krivotvorina, poslužila je u borbi za primat papinske vlasti nad svjetovnom vlašću. Crkvena Država potrajala je čak tisuću godina. Kao znak papinske vlasti, kovan je i papinski novac u zajedništvu s carem. Na novcu se s jedne strane nalazilo poprsje vladara, a s druge strane papinski monogram ili inicijali. Carske oznake ostajale su i nakon njegove smrti do početka vladanja novoga vladara ili su kovani samo pod oznakama novoi-zabranog pape, ako nije bilo vladara. Taj je običaj prekinut od 932. do 954. godine. U tom je razdoblju vlast u Rimu u rukama Alberika od Spoleta i on kuje novac bez pape.¹³ Papinski se primat temelji na posebnom položaju Petra u Zboru apostola, stoga je poprsje sv. Petra najčešće na papinskom novcu.

Pr. 5. *Pelegrin II., Akvileja (1195. – 1204.)*

12 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 50-51.

13 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 575.

Pr. 6. Papa Adrijan I. (772. – 779.)

Pr. 7. Papa Leon IV. (847. – 855.)

Pr. 8. Justinijan II. (druga vladavina), 705. – 711.

Pr. 9. Nikefor II. Foka, 963. – 969.

Križ dominantno obilježje

Na zapadnom novcu križ je dominantno kršćansko obilježje. Prikaz je vladara u profilu. To je razumljivo jer je tako i manje nadarenom crtaču lakše nekoga prikazati. Bizantski novac likovno je daleko bogatiji od zapadnog. Kao što je Bizant bio kreativan u politici i diplomaciji, tako je i njegov novac izražajniiji i kreativniji od zapadnog novca. Tipično bizantski prikaz poprsja sprijeda uvodi Justinijan 538./539. godine. Taj prikaz sprijeda u različitim položajima nastavit će se kao i prikazivanje više likova na jednoj strani novca.¹⁴ Prekretnica u numizmatičkoj ikonografiji prikaz je Kristova poprsja za vladavine cara Justinijana II. (658. – 695. i 705. – 711.) na aversu. Na reversu je car u stojećem položaju s natpisom *Servus Dei*. Grafička rješenja prikaza na novčićima, s iznimkom Justinijanova uvođenja Kristova lika na njegovim zlatnicima i srebrnjacima, većinom su slijedila isti obrazac koji je obilježio i prethodno stoljeće. Glavnu novost predstavlja uvođenje portreta za vrijeme Fokine vladavine.¹⁵

Ikonoborstvo ili ikonoklazam (dogmatsko pitanje smiju li kršćani umjetnički predstavljati Bogočovjeka) obilježio je dugo razdoblje previranja i borbi u koje se morao uključiti i car. O tom je problemu 787. godine morao raspravljati i 7. opći koncil (Drugi nicejski). Iako je Drugi nicejski koncil jasno naglasio razliku između štovanja i obožavanja preciznim grčkim jezikom, siromašniji latinski jezik, koji za grčke izraze *latreia* i *proskynesis* ima samo izraz *adoratio*,

¹⁴ Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 96.

¹⁵ Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 137.

izazvao je pogrešan stav Zapada prema Drugom nicejskom saboru i Istoku.¹⁶

Pr. 10. Leon VI. Mudri, 886. – 912.

Naravno da se sva ta problematika oko likovnog prikazivanja Krista i svetaca odrazila i na numizmatičku ikonografiju. Preko jednog stoljeća na novcu nema likovnih kršćanskih obilježja. Prikazuju se portreti vladara, čak i onih koji su već bili mrtvi. Poticaj bizantskoj sakralnoj umjetnosti dala je makedonska dinastija. Car Leon III. uvodi srebrnjake s aversnim prikazom križa na stubičastom postolju. Propašću ikonoborstva sredinom devetog stoljeća počinje procvat raznolikošću kršćanskog likovnog izraza na novcu. Opet se javlja poprsje ustoličena Krista na konstantinopolskom zlatniku. Osim Krista, po prvi se put pojavljuje i prikaz Djevice Marije na zlatniku Leona IV. (886. – 912.). Posebno se izdvaja zlatnik s prikazom Djevice Marije i cara za vladavine cara Nikefora II. (963. – 969.) i nasljednika Ivana I. Za vrijeme Bazilija II. (976. – 1025.) kovan je srebrnjak s lijepim poprsjem Djevice Marije s okrunjenom glavom malog Isusa, kao i prikaz Majke Božje s djetetom Isusom iz vremena

16 Usp. August FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, str. 130-131.

Romana III. (1028. – 1034.), prilično rijedak na bizantskome novcu. U 11. stoljeću, za vladavine Komnena i Angela, na kovanicama se pojavljuje niz svetaca. Tako na solunskim kovanicama nalazimo sv. Demetrija, sv. Jurja, sv. Teodora s carem Manuelom I. i patrijaršijskim križem između njih, sv. Konstantina za Aleksija III. (1195. – 1203.). I pored niza svetaca koji se pojavljuju na novcu, osnovni aversni tip prikazuje poprsje Krista ili Marije te cara na reversu.¹⁷

Početak kovanja hrvatskoga novca u 12. stoljeću

Kasna pojava hrvatskoga novca

Okosnica srednjovjekovne privrede bila je zemljoradnja i stočarstvo, a trgovina se temeljila na razmjeni. Jezgra hrvatske države današnja je Dalmacija gdje se nije moglo proizvoditi višak. Mogućnosti su bile skromne; raznorazni prehrambeni proizvodi bili su sredstvo plaćanja, kao i stoka i njezini proizvodi. Raširena potreba za novcem nije postojala jer se spomenutim oblikom trgovine odvijao tadašnji život i njegove potrebe. Za davanja koja su bila propisana u novcu tijekom cijeloga je razdoblja vladanja narodnih vladara bio dovoljan bizantski novac. Za kovanje novca potrebno je dobro uhodano rudarstvo i zanatstvo, a ono u tadašnjoj Hrvatskoj nije bilo razvijeno. Stoga je tijekom cijelog razdoblja narodnih vladara na našim stranama u optjecaju strani, pogotovo bizantski, novac.¹⁸

Upitno je kakve bi izgledje imao tadašnji hrvatski novac uz općeprihvaćen i raširen bizantski novac. Hrvati koriste bizantski novac i nakon ulaska u zajednicu s Mađarima. Razlog za to može biti jedino u trgovačkoj i monetarnoj samostalnosti Hrvatske u odnosu na Ugarsku.¹⁹ Hrvatska se država razvijala postupno, od etničko-vojničkog do rodovsko-plemičkoga staleža. Takav je ustroj bio inertan za razvoj gospodarstva na novčarskoj osnovi. Feudalni oblici razvoja na našim stranama tekli su sporije nego u susjednim zapadnim državama. Stalno oslanjanje hrvatskih vladara na vanjske čimbenike to potvrđuje. Hrvatska država za vrijeme narodnih vladara nije bila

17 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 97-98.

18 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 318.

19 *Isto*.

feudalnog tipa, premda se već u doba Krešimira IV. jasno naziru feudalni oblici razvoja. Tek će Arpadovići uvesti razvijeni feudalizam u 12. stoljeću, istodobno u Hrvatskoj i Ugarskoj.²⁰

Tri su stare kovnice na našim današnjim hrvatskim prostorima. Jedna je od njih salonitanska koja i nije imala neko veće značenje. Važnije su bile one u Sirmiumu i Sisciji – današnjoj Srijemskoj Mitrovici i Sisku. Solinski je novac malobrojan. Vezan je uz (nesuđenog) cara Julija Nepota (474. – 480.) i bizantskoga cara Justinijana (527. – 565.).²¹ Novac salonitanske kovnice može se podijeliti u dvije klase s više skupina i tipova. Najsigurniji početak kovanja jest do Nepotove smrti između 474. i 476. godine.

Kovnica u Sirmiumu spominje se 265. god. Vjerojatnije je da je radila od godine 320. Posebno je spominjemo jer je bila u upotrebi pod novopridošlim Gotima i Gepidima.²² Kovnica Siscija prvi se put spominje 262. godine. Imala je oznaku kovnice „SIS“, „SMS“ ili samo „S“. U ranoj povijesti rudarstva i metalurgije, bez obzira na rudno bogatstvo, Hrvati su beznačajni. Kasnije, kad bude riječ o dubrovačkom novcu, onda nailazimo na *saske rudare* na »privremenom radu« u Bosni za Dubrovnik i Bosnu. Rudno bogatstvo je postojalo, ali u granicama rimskog Ilirika. Za vrijeme hrvatskih narodnih vladara nije ga bilo jer nisu imali taj teritorij i pristup sirovini, a još manje interes i potrebu za vlastitim novcem. Tek će početkom 16. st. Nikola III. Zrinski kovati novac iz domaćih nalazišta plemenite rude u dvorcu Gvozdensko.²³ Brojni nalazi novca na našim prostorima upućuju na spomenute kovnice, ali i druge diljem bizantskih prostora Konstantinopola, Nikomedije, Soluna, Antiohije, Kartage, Rima i Ravenne. Raspon vladavina pojedinih careva koji su na njima potvrđuju rečeno o dugotrajnom i kontinuiranom kolanju bizantskoga novca na našim prostorima. Mnoštvo je nalaza i drugog novca iz 6. stoljeća: istočnogotskog, gepidskog, ostrogotskih vladara s početka 6. st., vandalskog, langobardskih kraljeva s kraja istoga stoljeća, grada Kartage, Rima. Mimica tvrdi da su hrvatski krajevi »nepresušni

20 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 299.

21 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 249.

22 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 264.

23 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 64.

izvor numizmatičkog blaga, pogotovo ako se zna da su dio hrvatske numizmatike i novci što su ih kovali narodi drugih kultura, vjera i civilizacija, koji su živjeli na ovome prostoru i bili vezani uz njega«. ²⁴

Vrhunac feudalizacije kao gotova proizvoda pod kraljem Emerikom i hercegom Andrijom stigao je u Hrvatsku. ²⁵ Stoga prijelaz iz 12. u 13. stoljeće označava preokret u novčarstvu u Hrvatskoj. Hrvatskom od Drave do mora i Neretve upravlja kraljev brat herceg Andrija i kao izraz svoje vlasti i određene neovisnosti počinje kovati domaći novac. Taj je novac kovan po uzoru na tip novca koji je tada kovao salzburški nadbiskup Konrad u mjestu Friesachu, a po njemu je u upotrebi dobio naziv *frizatik*. Takve autonomne novce hercega Andrije s pravom možemo nazvati *hrvatskim frizaticima*. ²⁶ Otrprike se u ovom razdoblju pojavljuju novci grada Splita i Kotora, a u 13. st. i Dubrovnik je počeo kovati vlastiti novac, i to neprekidno do 1803. godine. ²⁷

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu čuva zbirku novca koji povijesno pripada razdoblju srednjega vijeka, kao i nešto skromnije zbirke antičkog i novovjekovnog novca. Zbirka uključuje novac bizantskih careva, ostrogotske novce, novce franačkih vladara, ugarsko-hrvatske novce, novce slavonskih banova, bosanskih vladara, novac gradova na istočnoj obali Jadrana (Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Kotor), novac nekih talijanskih gradova, kao i veći broj venecijanskoga novca. Valja izdvojiti skupinu bizantskog novca (63 komada, od kojih 47 zlatnika i 16 komada bakrenog novca), koja s arheološkog i povijesnog stajališta pobuđuje poseban interes.

Splitiski novci i patron grada sv. Dujam

Vidjeli smo na početku, u kratkom povijesnom uvidu kovanja novca s kršćanskim obilježjima, da je zbog jednostavnosti izrade dominirao križ. Tako se i na prvim novcima grada Splita u početku nalazi jednostavan jednakokraki križ unutar krugova ili pravokutnika križnih krakova ili oko kruga. Ta obilježja zastupljena su na novcu

24 Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 344-346.

25 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 512.

26 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 319.

27 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 49.

vani su *groševi* u pet podvrsta, *dinari* u tri podvrste i *poludinari* u dvije podvrste. Na njima je prvi put prikazana cijela figura sv. Dujma s biskupskim obilježjima, krunom s njegovim imenom te imenom grada na reversu, osim na poludinarima. Avers novca prikazuje štit s grbom hercega Hrvoja. Sedmi tip splitskog novca venecijanski je *bagatin* u dvjema inačicama. Pod mletačkom vlasti (od 1420.) razvoj Splita stagnira, što se vidi i iz novca toga razdoblja. Kvalitetnu srebrnu podlogu zamijenio je bakar. Za kvalitetu izvedbe može se reći da je siromašnija. Prikaz gradskoga patrona sv. Dujma ostao je skoro nepromijenjen na aversu iz toga razdoblja, a na reversu je grb s natpisom u krugu novčića – *SANCTVS MARCVS VENETI*. Tip i izgled novca obilježava razdoblje mletačke vladavine do njezina pada 1797. godine.²⁹

Zadarski novac i njegov patron sv. Šimun

Kao i u slučaju grada Splita i njegova novca, i zadarski u početku nema patrona grada. Ustvari, na *folarima* i *obolima*, koji su kovani za vrijeme Ludovika I. i kasnije do Ladislava Napuljskoga, nema patrona grada. Jedini likovni prikaz na reversu toga novca jest poprsje sv. Ladislava s krunom koji u rukama drži vladarska obilježja. Revers je dosta jednostavan sa stiliziranim velikim slovom G (Giadera) u sredini i uokolo kružnim natpisom razdvojenim malim križem. Na *obolima* nema nikakva likovna prikaza i oni su još jednostavniji. Na aversu je također veliko slovo G i kružni natpis s križićem, a na reversu je patrijaršijski križ s kružnim natpisom. Patron grada sv. Šimun pojavljuje se, kako rekosmo, na kasnije kovanim *bagatinima* za vrijeme Venecije. Imitacije, odnosno preuzimanje nekih elemenata na kovanom novcu susjednih talijanskih gradova, nisu slučajnost ili izuzetak. Uostalom, već smo vidjeli kako su u početcima na prostorima kasnije Franačke države novopridošli narodi doslovno kopirali carski novac (pseudoimperijalni novci), ali ne tako uspješno. Primjer za to tip je zlatnog dukata dužda Giovannija Dandola (1280. – 1289.), koji je bio rašireno platežno sredstvo na Mediteranu. Novac ankonske kovnice na aversu je imao zaštitnika

²⁹ Isto.

grada, a na reversu Isusov lik. Taj je novac po svemu bio uzorak za prvi dubrovački srebrni novac. Umjesto sv. Ciriaca, na aversnom prikazu ankonskoga novca bio je sv. Vlaho.³⁰ Ovakva obilježja novca tipična su za razdoblje mletačke vladavine na našoj obali, s tim da se uz patrona grada obvezno nalazio i mletački lav. Tako je i na zadarskom *bagatinu*. U zadarski povijesni novac spada i onaj koji je kovala opsjednuta francuska vojska 1813. godine, ali za ovu temu nema nikakva značenja jer nema spomena Zadra i njegova patrona.³¹

Šibenski novac i patron grada sv. Mihovil

Kao što je prije rečeno, za mletačke vladavine raspoznaje se određena standardizacija ili monotonost u izgledu novca. Nema kreativnosti koju smo istaknuli govoreći o bizantskom novcu. Na šibenskom je *bagatinu* aversni prikaz patrona grada sv. Mihovila koji ubija zmaja. Kao i u zadarskom primjeru, na reversu je mletački lav s natpisom i križićem u njemu. Venecija je, kako smo vidjeli, u svemu težila standardizaciji, tako da je iluzorno očekivati nekakvu kreativnost o kojoj smo već govorili.

30 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 332.

31 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 362.

Hvarski patron sv. Stjepan i novac grada Hvara

Razlika između hvarskog i trogirskog *bagatina* samo je u motivu patrona grada i upravitelju kovnice. Na aversu je hvarskog novčića sv. Stjepan, papa i mučenik. Glava svetca s biskupskom mitrom je okrunjena. U desnoj ruci nije tipičan biskupski štap nego štap patrijarha koji u lijevoj ruci drži knjigu. Na reversu je uobičajen mletački lav.

Dubrovački novac i patron sv. Vlaho

Vidjeli smo srednjodalmatinske gradove i njihov novac u razdoblju mletačke vladavine. Onih stereotipa na koje smo ukazali uz

razdoblje Venecije i praktično cijelo razdoblje kovanja vlastitog novca tih gradova, kod dubrovačkog novca nema. Poput bizantske kreativnosti u kovanju novca, koja nadmašuje franački ili zapadni novac, tako i dubrovački novac kvalitetom i izradom nadvisuje druge hrvatske gradove. Za razliku od njih, Dubrovnik koristi razne inačice na temu gradskog patrona sv. Vlahe. Dubrovnik je po svom novcu nešto drugo od srednjodalmatinskih gradova obilježenih mletačkom vlašću, koja je u prvome redu zainteresirana za njihovu eksploataciju. Dubrovniku je bilo stalo do izgradnje vlastitog imidža sa zemljama partnerima u trgovini. On želi pratiti tadašnje trendove, pogotovo one talijanskih slobodnih gradova. Za cijelo razdoblje narodnih vladara naveli smo da Hrvatska nije kovala vlastiti novac. Spomenuli smo mogućnost takvih pokušaja koji nemaju nikakva značenja, ako ih je s hrvatske strane uopće i bilo. Dubrovnik je, poput naših drugih gradova, imao u uporabi bizantski novac koji je bio općeprihvaćeno platežno sredstvo na našim prostorima.

Prvi dubrovački novac *minca* ili *mjed* nema patrona grada. Godine 1284. njegovo se kovanje zabranjuje *in formam veteram*, što upućuje na kovanje koje prethodi navedenoj godini.³² Patron grada pojavljuje se tek na *dinarima* koji su kovani u četrdeset sedam tipova uz neznatne razlike.³³ Na ovoj vrsti dubrovačkog novca aversni je prikaz cijele figure patrona i reversni prikaz Krista s neznatnim razlikama. Slijedi *poludinar* koji je prikazom siromašan i u odnosu na prethodni novac predstavlja redukciju. Na njemu je na aversu samo glava patrona, a na reversu Kristov lik. Kovan je u do sada poznatih devet tipova s navedenim obilježjima. Slično je bilo i kod prethodnog splitskog novca. Slijedi *dinarić* kovan od 1626. do 1761. godine. Na njemu je ponovo cijela figura patrona na aversu, dijeli se na osam skupina, a na reversu je natpis: *TVTA SALVS*.³⁴ U vrijednosti od tri *dinarića* kovan je dubrovački *artiluk*. Uz manja odstupanja na srebrnoj osnovi, kovan je od 1627. do 1701. godine s poprsjem sv. Vlaha. Patron grada iznad gradskih zidina na aversu je prikazan na *soldu*. Kovan je, uz prekide, od 1678. do 1797. godine. Na reversu je Isusova

32 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 329.

33 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 176-236.

34 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 243-252.

figura koji drži kuglu s križem.³⁵ Lijep je prikaz patrona koji desnom rukom blagoslivlja, a u lijevoj drži grad na dubrovačkoj *perperi*. Novac je kovan od 1683. do 1750. godine. Uz svetca su vidljiva s desne i lijeve strane slova *S-B* i uokolo natpis: *PROT(ector) REIP(ublicae) RHAGVUSINE*. Revers je sličan prethodnom *dinariću* s prikazom Isusa i natpisom: *TVTA SALVS*.³⁶ Sličan prikaz patrona na aversu i Isusa na reversu na dubrovačkim je *škudama* i *poluškudama*. Dubrovački *dukat* kovan je 1723. i 1797. godine, s aversnim prikazom patrona i drukčijim reversom od prijašnjih. Umjesto Kristova lika grb je Republike. Najkrupniji dubrovački novac *bradan* kovan je od 1725. do 1743. godine. Od dukata se razlikuje po aversnom prikazu patrona. Sličan je njemu i *polubradan* kovan 1731. i 1735. godine.³⁷ Iza *vižlina* i *poluvižlina*, na kojima nema patrona grada, ponovo slijedi spomenuti *poludinarić* i *poluperpera* s prikazom patrona na aversu. Revers, uz sličan prikaz Krista, ima drukčiji natpis: *DEVVS REFVG ET VIRTVS*. Sličan je prikaz svetca na *poluperperi* iz 1801. godine.³⁸ Možda je najljepši primjerak dubrovačkog novca *talir* iz 1751. godine s prikazom patrona koji kleči zaštitnički raširenih ruku ponad Grada s pogledom u nebo i na reversu prikazom Bogorodice u slavi s natpisom: *RP-RHAC PATRONA – COELI REGINA*.³⁹

Dubrovački *dukat*

35 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 258.

36 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 264.

37 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 277-279.

38 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 290.

39 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 296.

Dubrovački je novac bio na bakrenoj i srebrnoj osnovi. Prvi je bio više za unutrašnju uporabu, dok je srebrni bio za vanjsku. Nazivi za taj bakreni novac jesu: *follarus*, *paravulus*, *bagattinus* i *obulus*.⁴⁰ Ovakav novac ostao je u upotrebi tijekom cijelog razdoblja mletačke vladavine u našim srednjodalmatinskim gradovima. Tijekom postojanja Dubrovačke Republike mletački je novac bio tečajnom osnovom za dubrovački novac. Bez obzira na dubrovačke *mince* i *dinare*, sve do kraja Republike mletački *dukat* bio je najvažniji zlatni novac. Prema njemu je određivana cijena drugih novaca – dubrovačkih i stranih – kojima su se isplaćivale veće sume, osobito danak turskom vladaru.

40 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, str. 37.

Dubrovački *bradan*

Osim bakrenih novaca, koje je Dubrovnik kovao, tu su *dinar*, *poludinar* i *dinarić*. Prvi veći dubrovački novac jest *artiluk*, na osnovi srebra, kovani uz prekide od 1627. do 1701. godine.⁴¹ Između 1678. i 1797. kovani su *soldi* kao prvi veći bakreni dubrovački novac. Zatim je kovana *perpera*, po izgledu kao uvećani *dinarić*. Kovana je uz prekide od 1683. do 1750. godine. Slijedi *škuda*, koja je vrijedila tri *perpere* i kovana je od 1708. do 1750. godine. Izgledom bez puno razlika na uzor kovana je *poluškuda* 1708., 1709., 1748. i 1750. godine. Kao što joj ime govori, bila je manja i lakša od škude. Srebrni *dukat* kovani samo 1723. i 1797. godine. Zadnji novac s prikazom patrona sv. Vlaha jest *bradan* i *polubradan*. *Bradan* je najkrupniji dubrovački novac. Rijetki *polubradan* kovani samo 1713. i 1735. godine. Kasnija je pojava gradskog patrona na *poludinariću* iz 1795. i 1796. godine, zatim *poluperperi* iz 1801. godine. Ponovo

41 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, str. 254.

je prikaz gradskog patrona na *perperi* iz 1618., na *dvostrukoj perperi* iz 1695., *dukatima* iz 1723. godine i *talirima* iz 1751. godine.⁴²

Naravno da je Dubrovnik bio stjecište strane robe i novca. Osim bizantskog, ugarskog, mletačkog, koristio se i turski novac. O njegovoj pojavi Bože Mimica tvrdi: »Turski je novac počeo kolati u našim krajevima prije negoli su došli pod osmansku vlast. Već je 1413. poslao vojvoda Sandalj u Dubrovnik 27.243 turskih akči (sitan srebrni novac) koje su se računale 40 za jedan dukat. Uz srebrne akče Turska je kovala još i zlatne dukate, kao i bakrene novce. Vrlo ih rijetko susrećemo s dubrovačkim spomenicima, ali su dubrovački poslanici upravo njima plaćali harač, zajedno s mletačkim novcem koji su početkom XVI. stoljeća imali istu vrijednost.«⁴³

Turski novac nikada nije u Dubrovniku imao značajniji utjecaj. Dubrovačka su davanja za Turke bila harač, ali za Dubrovnik su bila tribut koji ne znači podaništvo. Dubrovački su poklisari »kadili« i birali riječi Porti i sultanu, ali je također istina da je Dubrovnik 1526. godine nezavisna republika. U odnosu na druge naše prostore, koji su nakon Mohačke bitke stvarno pali u haračarski odnos spram Turaka, za Dubrovnik se to ne može tvrditi. Spomenuti tribut ili "porez mira" plaćali su, kako smo spomenuli, dalmatinski gradovi Bizantu, ali i našem Branimiru umjesto Bizantu. No to izlazi iz konteksta ovoga rada.

Zaključak

Karavanski putovi od Nila do Mezopotamije i dalje do Azijskoga poluotoka nisu bili samo razmjena robe, nego i novih ideja, učenja, mišljenja i tadašnje literature. Naime, trgovina jest u prvom redu razmjena dobara, ali je i puno više od toga. Trgovina je bila mjesto susreta. Osim što je bio platežno sredstvo, novac je nosio određena obilježja i time informacije. Kovati vlastiti novac bilo je pravo pridržano kršćanskim kraljevima Europe ranog srednjeg vijeka. Kao što je Bizant bio kreativan u politici i diplomaciji, tako je i njegov novac izražajniji i kreativniji od zapadnoga novca. U ovome

42 Usp. Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, 176- 296.

43 Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika*, 38.

radu pokušali smo, preko pojave i prisutnosti kršćanskog sadržaja na novcu, u Europi i u Hrvatskoj, ukazati na stoljeća njegova kovanja i na kršćanstvo koje nam je zajedničko s drugim narodima.

U razdoblju narodnih vladara od 9. do 11. stoljeća Hrvati nemaju vlastita novca. Od kršćanskih je znakova na europskom novcu u početku dominirao križ. Tome je ponajviše razlog jednostavnost njegove izrade. Početak kovanja novca na hrvatskom području seže u 12. stoljeće. Primorski gradovi Split, Zadar, Trogir, Hvar, Šibenik i Dubrovnik u tom su nam kontekstu najzanimljiviji. Za vrijeme mletačke vladavine raspoznaje se određena standardizacija u izgledu novca i nema kreativnosti koju nalazimo u bizantskom novcu. Poput europskih kovnica, i ovdje je na novcu prisutan znak križa uz likove zaštitnika pojedinih gradova. Likovi zaštitnika naših primorskih gradova javljaju se kasnije, počevši od 14. stoljeća. Dubrovački novac kvalitetom i izradom nadvisuje druge naše gradove.

THE PATRON SAINTS ON THE COINS ON THE CROATIAN COAST BEFORE THE USAGE OF THE TURKISH MONEY

Summary

This article highlights the presence of the patron saints of the Croatian coastal cities in the high Middle Ages, before the appearance of the Turkish money. The goal of this contribution is to relate the Adriatic cities and their patron saints to other contemporary Italian or European cities, that produced similar coins, featuring patron saints. A special attention is given to city-republic of Dubrovnik. The research is based on the works of the numismatic Božo Mimica. It was his idea, to extrapolate the Dalmatian cities with their patron saints from the entire numismatic corpus. The Croatian money, in respect to the other cities, appears relatively late, but its use relates these cities to the political, economic and cultural features of that times.

Key words: numismatics, patron saints, Split, Šibenik, Trogir, Hvar, Zadar, Dubrovnik.

